РЕАЛІЗАЦІЯ СІМ'ЄЮ З ПІДЛІТКАМИ ФУНКЦІЙ ВИХОВАННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

REALIZATION OF THE PARENTING FUNCTION IN A FAMILY WITH ADOLESCENTS AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

У статті досліджено основні функції сім'ї, їхнє значення та ступінь обізнаності з функціями сім'ї членів родин, що виховують підлітків. Також обґрунтовано значимість функції виховання для сім'ї з дітьми підліткового віку. Для досягнення мети статті здійснено теоретичний аналіз проблеми, проведено опитування із застосуванням авторської анкети та бесіди з респондентами. Для проведення опитування застосовувалась авторська анкета, яка містила запитання стосовно наявних функцій сім'ї, їхньої реалізації та важливості для родини в різні періоди її життєвого циклу. В ході дослідження проаналізовано зміст функцій сім'ї та еволюцію поняття «функції сім'ї» протягом часу. Досліджено сучасний стан виділення функцій сім'ї та їхню значимість з точки зору різних науковців. В результаті опитування виявлено, що рівень обізнаності щодо функцій сім'ї серед батьків, які виховують підлітків, невисокий. Батьки не завжди розуміють важливість сімейного виховання дітей, перекладаючи цю функцію на соціальні інститути та навчальні заклади. Нормативна сімейна криза, пов'язана зі вступом дитини в підлітковий вік, та пов'язана з цим напруженість у стосунках між членами родини ускладнюють реалізацію виховної функції сім'ї та приводять до підвищення значимості для батьків виховної функції позасімейних закладів. За результатами дослідження зроблено висновки, що функція виховання дітей завжди відіграє надзвичайну важливу роль серед функцій сім'ї, адже вона сприяє формуванню самодостатньої, здорової особистості. Сучасні батьки мають уявлення про функції сім'ї, проте не мають достатніх знань про зміст і завдання виховної функції сім'ї на різних вікових етапах розвитку дитини, особливо це стосується підліткового віку, адже сімейне виховання для підлітків має велике значення у процесах становлення їхньої особистості та успішної сепарації. Функцію виховання дітей більшість респондентів вважає домінантною, але відзначає ускладнення її реалізації з дитиною підліткового віку.

Ключові слова: підлітковий вік, сім'я, виховання, функції сім'ї, сімейне виховання, батьківство, життєвий цикл сім'ї.

The article provides a theoretical analysis of main family functions and their meaning, the experimental investigation of the level of awareness of functions of family in the family, which has an adolescent. It emphasizes on the significance of the parenting function in family with adolescent. To achieve the purpose of the article were used the theoretical analysis of scientific literature, interview using the authorial questionnaire and conversation with the respondents. To provide the interview the authorial questionnaire was used, which contains questions about existing functions of family, their realization and importance for the family at different periods of its life cycle. In the course of research was analyzed the content of family functions and the evolution of the concept of "family functions" over time. Was investigated the modern state of dividing of family functions and their significance from the point of view of different scientists. As the result of the interview, was found, that the awareness of family functions among modern parents, who bring up adolescents is not high. Parents do not always understand the importance of parenting children in family, trying to redirect this function to social institutions and educational establishments. Also the normative family crisis, connected to the transition of child to the adolescent, and connected to that tension in a family member's relationship, complicates the realization of the parenting function of family and leads to the increasing of the importance for parents of the upbringing functions of institutions over the family. The conclusion is that the parenting function of family always plays a very important role among all the rest family functions. It promotes shaping of self-sufficient, healthy personality. Modern parents have some knowledge about family functions, but do not have enough of knowledge about the content and tasks of parenting function of family on different age stages of child's development; especially it touches the adolescent age. The upbringing in family has an important meaning for adolescents in processes of incipience of their personality and successful separation. Most of respondents consider the importance of parenting function, but they note the complications of its realization with the adolescent.

Key words: adolescence, family, upbringing, functions of family, family upbringing, parenting, life cycle of family.

УДК 159.942
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.32>

Потапчук Є.М.

д.психол.н., професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри практичної
психології та педагогіки
Хмельницький національний
університет

Серга О.О.

аспірантка кафедри практичної
психології та педагогіки
Хмельницький національний
університет

Постановка проблеми. Виховання майбутнього покоління завжди було актуальним питанням для досліджень, оскільки воно є значним вкладом у майбутнє як кожної дитини, так і всього суспільства. Попри важливість виховного впливу навчальних закладів, виховання в сім'ї завжди матиме велике значення в житті дитини. Для дітей молодшого віку сімейне виховання має першочергове значення. В подальшому зростає важливість виховних функцій освітніх закладів, які відві-

дує дитина. Провідною діяльністю підліткового віку є спілкування, і підлітки віддають перевагу контактам з однолітками та більше дослухаються саме до їхньої думки. Проте батьківське виховання не втрачає своєї актуальності, оскільки сім'я залишається первинним соціумом, у якому відбуваються процеси становлення особистості. Часто стосунки в сім'ї в цей період змінюються, вироблені попередньо механізми виховання та впливу стають недієвими. Це потребує пошуку нових механізмів

впливу та стратегій виховання, тому реалізація сім'єю функції виховання дітей підліткового віку є психологічною проблемою, яку потрібно всебічно вивчати та виявляти ефективні шляхи її вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення теоретичного аналізу наукової літератури та розкриття змісту основних функцій сім'ї; експериментальне дослідження реалізації виховної функції сім'ї з підлітками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення основних функцій сім'ї завжди становило науковий інтерес і обґрунтовувалось по-різному. Наприклад, у 1968 р. А. Харчев розглядав функції сім'ї в контексті зв'язку сім'ї із суспільством і поділяв їх на специфічні та неспецифічні. При цьому специфічними функціями сім'ї, тобто такими, що завжди і в будь-яких умовах суспільства притаманні їй, автор вважав репродуктивну, екзистенційну та виховну. Специфічні функції відображають сім'ю як соціальне явище та детермінуються її сутністю. Щодо неспецифічних функцій, то такими автор визначає господарсько-економічну, рекреативну, регулятивну функції, тобто саме ті, що пов'язані з накопиченням та передачею майна та статусу, організацією виробництва та споживацтва, створенням умов для відпочинку та турботою про здоров'я і добробут членів родини. Неспецифічність їх пояснювалась тим, що виконання сім'єю цих функцій часто є вимушеним або зумовленим пристосуванням до обставин певного часу. В окремі історичні періоди деякі функції сім'ї могло на себе перебирати суспільство [2].

Пізніше, у 1989 р., М. Мацковський доповнив і дещо переробив наявний перелік, виділяючи такі функції сім'ї, як репродуктивна, виховна, господарсько-побутова, економічна, дозвілєва, емоційна, сексуальна, функції первинного соціального контролю, духовного спілкування, надання соціального статусу. У кожній з цих функцій учений виділяв спрямованість і на особистість, і на суспільство, вважаючи їх усі рівнозначними, та підкреслював їхньою подвійну спрямованість, а саме важливість взаємодії сім'ї та соціуму. Далі, у 1991 р., І. Гребенніков серед функцій сім'ї виділяв репродуктивну, економічну, виховну й комунікативну. Фактично він об'єднав декілька функцій в одну, вважаючи їх частинами одного цілого й такими, що ведуть до досягнення спільної мети. Також автор, на відміну від попередників, виключив з переліку деякі функції, вважаючи їх процесами соціуму, а не сім'ї.

На думку Г. Навайтіса, сім'я здатна задовольнити всі основні групи потреб людини (потреби, пов'язані з реалізацією функцій материнства та батьківства; потреби, пов'язані з матеріальними умовами існування; потреби,

пов'язані з фізичною та духовною інтимністю). Автор підкреслював, що всі ці потреби можуть бути задоволені і за межами сім'ї, але лише в ній можливе комплексне задоволення всіх цих потреб одночасно. Саме цю комплексність він вважав головною особливістю сім'ї [1].

У подальшому Є. Васильєва розділила функції сім'ї на такі три групи: дітонародження, процеси споживання матеріальних і духовних цінностей, процеси виробничої діяльності людей. Функцію виховання дітей авторка віднесла до другої групи функцій. Третю групу функцій було охарактеризовано як «процеси, що перебігають поза сім'єю, але на які сім'я впливає». Надалі О. Антонов, наполягаючи на перевазі одних функцій сім'ї перед іншими, вважав найважливішою та основною функцією сім'ї дітонародження та утримання й виховання дітей. Важливість дітородної функції сім'ї вчений пов'язував з наступністю поколінь та процесами відтворення населення, підкреслюючи роль кожної окремої сім'ї в таких глобальних для людства процесах. Також він звертав увагу на соціалізацію дітей та особливу роль сім'ї в цьому процесі [2].

З огляду на важливість функції дітонародження та виховання дітей у сім'ї велике значення мають передача сімейного досвіду через покоління, підготовка до майбутніх сімейних ролей, формування соціально зрілої особистості. Все це вкладається в поняття сімейної соціалізації. У сучасному світі можливості передачі досвіду поколінь послаблюються, що негативно впливає на готовність молоді до виховання дітей та виконання інших сімейних функцій, знижує виховний потенціал молоді сім'ї [7].

У своїх дослідженнях Н. Стрельнікова зазначає, що виховання в сім'ї має дуже стійкий і сильний вплив на дитину, а також залишається з нею на все життя. Однак сучасні батьки не мають достатньо знань про виховання дитини та її розвиток, не усвідомлюють повністю своєї відповідальності із забезпечення потреб дитини, дотримання її прав і обов'язків [6].

Очевидно, що під час визначення функцій сім'ї потрібно враховувати, що кожна сім'я є системою, яка постійно змінюється. Ці зміни мають свою певну динаміку, їх послідовність складає життєвий цикл сім'ї. Виокремлення основних стадій життєвого циклу сім'ї пов'язане із суттєвими відмінностями у взаємодії між членами родини залежно від стажу її існування, а також специфікою вирішення певних завдань, що стоять перед родиною на кожному етапі її існування. Вирішення цих завдань веде до переходу сім'ї на наступний етап розвитку та подальшого її нормального існування. За Картером і Мак Голдрінгом (1980 р.), виділяють шість основних стадій життєвого циклу

сім'ї, а саме позасімейний стан (неодружені чоловіки та жінки), сім'я молодят, сім'я з малими дітьми, сім'я з дітьми підліткового віку, вихід із сім'ї дітей, що подорослішали, сім'я на пізній стадії розвитку [1]. Перехід від однієї стадії до іншої зазвичай супроводжується виникненням нормативних сімейних криз, які пов'язані з існуванням певних типових проблем розвитку, характерних для кожного періоду існування сім'ї. Більшість нормативних криз пов'язана зі зміною стану дитини в родині та соціумі й особливостями прийняття батьками таких змін. Зокрема, сім'я з дітьми підліткового віку має таке основне завдання: прийняття факту дорослішання дитини. Ця стадія потребує перебудови батьківського ставлення до дитини, визнання її дорослішання та сприяння сепарації і набуття дитиною самостійності. Сім'я потребує перерозподілу контролю та довіри стосовно дитини, а також формуванню у підлітка відповідальності за свої вчинки та свою родину [5].

Проте подолання нормативної сімейної кризи у родині з дітьми підліткового віку є непростим, оскільки в цей період підліток переживає свою власну кризу, а саме кризу ідентичності. В цей період дитина виходить за межі своєї сім'ї в пошуках власного Я та може кидати виклик сімейним цінностям і правилам, установленним раніше в родині. Така зміна у стосунках всередині родини негативно впливає на реалізацію нею виховної функції, оскільки діти підліткового віку нівелюють значення батьківського авторитету та частіше шукають порад серед однолітків чи інших статусних фігур свого оточення, часто в пошуках підтримки вступають у молодіжні неформальні течії [4]. Водночас у цей непростий період дуже важливо батькам не втратити контакт із дитиною, оскільки саме сім'я відіграє основну та ключову роль у формуванні автономії та самосвідомості підлітка, саме сім'я створює оптимальні умови для забезпечення соціальних потреб дитини [3].

Ускладненню реалізації функції виховання у сім'ї з підлітками також сприяє прагнення дітей якнайшвидше перейняти звички та манеру поведінки дорослих, намагання пізнати якнайбільше всього нового. Все це приводить до виникнення форм поведінки, не прийнятних для батьків, а також таких, що суперечать їхнім очікуванням, тому конфлікти між батьками й дітьми найчастіше виникають під час входження дитини в підлітковий вік, саме в цьому віці приводять до послаблення виховного впливу батьків [8].

Для досягнення вищезазначеної мети статті використано такі методи дослідження, як теоретичні (теоретичне вивчення, аналіз, систематизація, узагальнення наукової літератури), емпіричні (опитування із застосуван-

ням авторської анкети, бесіда), метод математичної обробки. Задля визначення обізнаності батьків у функціях сім'ї та їх значення у житті родини проведено опитування 140 сімей, які виховують дітей підліткового віку. Стаж подружнього життя опитаних сімей складав від 15 до 23 років, дитина підліткового віку була як єдиною в сім'ї, так і молодшою або старшою. Серед опитаних було 98 жінок і 42 чоловіка. Для проведення опитування застосовувалась авторська анкета, яка містила запитання стосовно наявних функцій сім'ї, їхньої реалізації та важливості для родини в різні періоди її життєвого циклу. В анкеті використовувалась класифікація функцій сім'ї за М. Мацковським. Після опитування проводилась уточнююча бесіда за результатами опитування.

Результати опитування свідчать про те, що більшість батьків має низький рівень знань про функції та завдання сім'ї. Батьки не завжди розуміють важливість сімейного виховання дітей, перекладаючи цю функцію на соціальні інститути та заклади освіти. Більшість батьків не може дати чіткого визначення виховної функції сім'ї, має досить розмите поняття про її сутність та зміст. Також значна кількість батьків вважає, що діти підліткового віку не потребують значною мірою виховання, оскільки до цього віку вже отримали його достатньо. Встановлено, що більшість батьків відзначає погіршення стосунків із власною дитиною підліткового віку та деяку віддаленість у їхніх стосунках. Водночас батьки відзначають складнощі у реалізації виховної функції та не вважають виховання в підлітковому віці основною функцією сім'ї. Так, 95,7% опитаних назвали народження та виховання дітей основною функцією сім'ї, проте 78,5% опитаних батьків не змогли пояснити, в чому, на їхню думку, полягає виховна функція сім'ї. На жаль, тільки 50,7% батьків вважають, що для дітей підліткового віку виховання в родині є так само важливим і актуальним, як і для дітей молодшого віку, на думку решти, в підлітковому віці виховання дитини сім'єю втрачає свою актуальність, оскільки цю функцію виконує навчальний заклад. Також 59,3% опитаних батьків не усвідомлюють завдань, які повинна реалізувати виховна функція сім'ї для дитини саме в підлітковому віці. В цей час відбувається дорослішання дитини та її сепарація, і батьки повинні залишатися вагомим фігурою в житті дитини. Однак саме в цей період життя залишитися моральним авторитетом для власної дитини можна лише за умови підтримування тісних стосунків з нею, уваги до її інтересів та розуміння них. Крім того, 55,7% опитаних батьків вважають, що виховання має на меті лише директивні вказівки та інструкції. Хоча підлітку в процесі автономізації необхідно певним чином сепару-

руватися від батьків та відійти від їхніх норм і цінностей, створивши власні, батькам необхідно коригувати цей процес і прищеплювати гуманні моральні якості. Це можливо лише за умови, що батьки залишатимуться для підлітка порадиниками, будуть для нього цікавими співрозмовниками. На жаль, значний відсоток серед опитаних батьків не розуміє важливості цих процесів. Щодо суб'єкта вихователя, то 64,3% респондентів зазначили, що і сім'я, і заклади освіти однаковою мірою повинні займатися вихованням підлітків, 21,4% вважають, що виховання є функцією лише сім'ї, а 14,3% перекладають функцію виховання підлітків повністю на навчальні та позакласні заклади (гуртки, секції тощо). Щодо соціалізації та автономізації підлітків, то 39,2% опитаних вважають, що ці процеси відбуваються поза родиною, участь сім'ї в цьому є незначною. Також 97,8% опитаних батьків відзначили напруження у стосунках з дитиною та погіршення взаєморозуміння з моменту досягнення нею підліткового віку. Ускладнення можливості впливати на дитину з виховною метою в сім'ї 97,8% опитаних вважають проблемою сім'ї, але відслідковується різниця у бажаних способах вирішення цієї проблеми. Так, 60,7% з них вважають за необхідне налагодження стосунків у самій родині та підвищення ролі батьківського авторитету, повернення значимості та вагомості для дитини саме батьківського виховання, пошук шляхів до взаєморозуміння з підлітком. 39,3% батьків наполягають на підвищенні виховної ролі навчальних та позакласних установ. На їхню думку, оскільки в сім'ї батьки більше не є сильним авторитетом для дитини, то фахівці повинні в цей період перебрати на себе виховну функцію. Також більшість респондентів вважає недоцільним розмежовувати репродуктивну та виховну функції, вважаючи їх нероздільними, тобто не уявляє можливості народження дитини без її виховання в майбутньому.

Щодо інших функцій сім'ї, то 100% опитаних обізнані з такими функціями сім'ї, як господарсько-побутова, економічна, дозвіллова, емоційна, сексуальна. Всі ці функції вважаються ними невід'ємними для функціонування сім'ї та важливими рівною мірою. Проте 36,7% чоловіків та 35,7% жінок не знали про такі окремі функції сім'ї, як надання соціального статусу та первинного соціального контролю. Їх виокремлення вони вважали недоречним, пояснюючи свою думку тим, що контроль власної поведінки належить виключно кожному окремому індивіду, а соціальний статус одруженої людини не є значущим у сучасному суспільстві. Також 90,5% чоловіків та 43,8% жінок не виділяли духовне спілкування як окрему функцію сім'ї, або не вважали це функ-

цією саме родини, вважаючи духовне спілкування функцією соціуму, що оточує особистість, а саме друзів, фахівців (духовників, психологів), і говорили про небажаність надмірного психологічного навантаження партнера по шлюбу.

Варто зазначити, що відзначалася різниця у змісті відповідей чоловіків та жінок. Так, жінки відзначали важливість і виявилися більш обізнаними у функціях сім'ї, пов'язаних із моральним та духовним станом людини, а чоловіки більше акцентували увагу на матеріальній та фізичній стороні сімейного життя. В ході бесіди було з'ясовано, що здебільшого це зумовлено сталими упередженнями щодо подружніх ролей. Роль жінки в сім'ї визначалась переважно як «хранительки вогнища», а чоловіку відводилась роль «добувача», тому для більшості жінок було досить складно розмірковувати про господарсько-побутову, економічну та сексуальну функції сім'ї, а чоловікам важко було зрозуміти важливість сім'ї для задоволення духовних потреб. Питання виховання дітей у чоловіків викликало труднощі, оскільки їх більшість вважала виховання функцією матері, а не батька. 54,7% опитаних чоловіків погодилися з виховною роллю чоловіка, але виключно для сина та в його підлітковому віці, вважаючи за можливе лише в цьому віці передати свій досвід своєму нащадку. 35,7% чоловіків вважають, що чоловік може займатися деякими моментами у вихованні сина в його дитячі роки, але основну виховну роль покладають на матір, вважаючи сина більше своїм партнером та помічником, ніж тим, кого треба виховувати. Лише 9,6% опитаних чоловіків вважають, що батько відіграє важливу роль у вихованні як сина, так і доньки, але навіть вони зазначили, що роль матері у вихованні дітей є більшою. Всі опитані чоловіки вказували на те, що батько не може мати рівну з матір'ю виховну функцію, оскільки не має достатньо часу на це, маючи основною функцією в сім'ї її матеріальне забезпечення. Хоча більшість повідомляла про погіршення стосунків із дитиною в її підлітковому віці, ніхто не пов'язував це з виховною функцією сім'ї, що вказує на низьку обізнаність із важливістю функцій сім'ї та нерозуміння важливості виховної функції сім'ї для дітей будь-якої статі в різні періоди їхнього життя.

Висновки з проведеного дослідження. Осмислення вищезазначеного дає змогу дійти висновку, що існують різні думки про розподіл функцій сім'ї. Проте функція виховання дітей завжди виділялась окремо, що підкреслює її важливість. Виховна функція сім'ї полягає у передачі дорослими членами сім'ї дітям соціального досвіду, що включає передачу знань, ціннісних та моральних орієнтацій, норм та ролей, сприяє формуванню самодостат-

ньої, здорової особистості. Це особливо важливо для дітей підліткового віку, оскільки в цей період відбувається процес сепарації та само-становлення, тому батьківське виховання в цей період покликане передати соціальні норми, однак не перешкодити формуванню самостійної особистості та не дати відбутися формуванню хибних соціальних норм. Сучасні батьки мають уявлення про функції сім'ї, проте не мають достатніх знань про зміст і завдання виховної функції сім'ї на різних вікових етапах розвитку дитини, особливо це стосується підліткового віку. Хоча більшість науковців вважала всі функції сім'ї рівнозначними за їхньою важливістю, результати нашого дослідження показали, що сучасні батьки виділяють більш важливі і менш важливі функції сім'ї. Оскільки період входження дитини в підлітковий вік часто призводить до виникнення в сім'ї нормативної кризи, в цей період більшість батьків відзначає ускладнення реалізації виховної функції. Проте її важливість від цього не зменшується. З огляду на те, що в цей період у свідомості підлітка відбуваються важливі процеси соціалізації та сепарації, важливість виховного впливу родини може зростати, тому, на нашу думку, виховна функція сім'ї в родині з дітьми підліткового віку потребує детальнішого вивчення. Перспек-

тивою подальшого дослідження є визначення основних батьківських ролей та обов'язків у контексті реалізації виховної функції сім'ї з дітьми підліткового віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т. Семейная психология : учебное пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 244 с.
2. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. Москва : изд-во МГУ ; изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братья Карич»), 1996. 304 с.
3. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
4. Потапчук Є.М. Кризи сімейного життя та як їх подолати : довідник сімейного психолога. Хмельницький : ХНУ, 2014. 35 с.
5. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2015. 136 с.
6. Стрельникова Н.М., Падун Н.О. Сучасний стан виховання дітей у сім'ї. *Наукові записки НДУ ім. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 2. С. 49–51.
7. Сьомкіна І.С. Особливості сімейної соціалізації в сучасних умовах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій, університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 63–65.
8. Федоришин Г.М. Психологічні проблеми сімейного виховання : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 224 с.